

Ольга Лагутенко

доктор мистецтвознавства, професор, член-кореспондент
НАМУ, головний науковий співробітник відділу
новітніх методів дослідження ІПСМ НАМ України

Olga Lagutenko

Doctor of Art Studies, Professor, Corresponding Member
of the NAAU, Chief Researcher of the Department
of Innovative Research Methods, Modern Art Research
Institute of the National Academy of Arts of Ukrainee-mail: olga_lagutenko@ukr.net | orcid.org/0000-0001-5934-2943

Інтерпретація теми Давньої Русі у графіці Георгія Якутовича:

психологія творчого процесу

Interpretation of the Theme of Ancient Rus in the Graphics of Georgy Yakutovych: Psychology of the Creative Process

Анотація. Проаналізовано пульсування теми Давньої Русі у творчості визнаного класика культури України другої половини ХХ століття Г. Якутовича, який відіграв ключову роль у формуванні національної графічної школи та мав великий вплив на розвиток кіномистецтва, співпрацюючи з С. Параджановим та Л. Осикою. Лауреат Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка (1983), лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка (1991), член-кореспондент Академії мистецтв СРСР (1988), народний художник України (1990), академік Національної академії мистецтв України (1997), Георгій Якутович при поважному визнанні його заслуг завжди залишався перш за все художником, вірним собі у творчості, прихильником модернізму у новаціях художньої мови, послідовником національних традицій українського народного та професійного мистецтва. Розглянуто феномен відданості відомого майстра темі, яку офіційна ідеологія радянської доби не підтримувала. Усвідомлено та демонстративною позицією Г. В. Якутовича було наголошення на спадкоємності сучасної культури України від мистецтва Давньої Русі, що реалізувалося у графічних творах художника, його роботі в кіно. Акцентовано увагу на психології творчого процесу майстра, вперше до публікації включено роздуми художника, занотовані авторкою статті під час спілкування з художником у середині 1980-х років.

Ключові слова: графіка, традиція, інтерпретація, тема Давньої Русі, теоретична спадщина Г. В. Якутовича.

Постановка проблеми. Творчості Георгія Якутовича знані мистецтвознавці присвячували статті та монографії ще за життя майстра, від початку 1960-х років. Книжкову графіку, станкові графічні твори Г. Якутовича, його роботу художника-постановника в кіно розглядали як правило за хронологією життя і творчості майстра. Виокремлення теми Давньої Русі у великому масиві мистецького доробку художника дає змогу акцентувати значущість його вибору у часи панування імперської політики радянської держави з її програмним нівелюванням історичного спадку України.

Актуальність теми. В останнє десятиліття, особливо у період широкомасштабної війни в Україні, гостро постало питання про «код ідентичності» нації, про належність мистецтва Давньої Русі до історії та культури нашої країни. Для широкої аудиторії висвітлення фактів «вкраденої історії», загарбницьке вписування історичних та культурних подій та пам'яток Давньої Русі до «спокоєвничної російської великої культури» стало відкриттям, яке посилює прагнення до самоусвідомлення нації, бажання повернути культуру України-Русі

(як писав М. Грушевський) до її справжніх джерел. Тому тема, якій присвячено довгий період (понад 20 років) творчості Георгія Якутовича, яка реалізована в його книжковій, станковій графіці, у мистецтві кіно, набуває сьогодні нової значущості. Вибір майстра та його осмислення підходів до діалогу сучасної та давньої культури є взірцем, гідним вивчення й продовження.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. У 1960–1980 роки вийшли наукові монографії, присвячені графічній творчості Г. Якутовича таких відомих мистецтвознавців, як Ю. Белічко [2], І. Верба [3], Л. Попова [14], статті Л. Владича [4], В. Целтнера [13], Н. Присталенко [15], які й донині є базовими для вивчення творчого шляху майстра. У 2000-ні роки про роль художника в розвитку мистецтва є згадки у викладах історії української графіки другої половини ХХ століття у в текстах О. Авраменко [1], О. Лагутенко [9], О. Ламонової [10]. На останні десятиліття припали видання «Як у Тіні. Георгій Якутович як ілюстратор книги “Тіні забутих предків”» П. Ліміної та П. Гудімова (2017) [19] та книга К. Рапай «Коло Якутовичів»

Іл. 1. Г. Якутович. Ілюстрація до п_еси І. Кочерги Ярослав Мудрий. 1968

(2021) [16], мемуарне видання, присвячене династії художників та колу друзів цієї родини. Стаття В. Доценко «Творчість Георгія Якутовича на тлі розвитку української графіки 1960–1980-х рр.» (2024) [6] коротко підбиває підсумки новачій майстра.

Виклад основного матеріалу. Захоплення художника якоюсь темою чимось схоже на закоханість. Яким чином воно зароджується? Точно визначити складно. Як виникло у Георгія Якутовича відкриття теми Давньої Русі? Художник вважав, що спочатку у зверненні до образу стародавнього Києва поштовхом стало відчуття провини, обов'язку перед тим місцем, де живеш.

Ранні роботи майстра, що принесли йому визнання, були створені у Карпатах і народжені цим краєм. Це ілюстрації до книги Михайла Білого та Володимира Грабовецького «Як Довбуш карав панів» (1960), станкові твори «Аркан» (1959), «Є у мене топір, топір» (1963) та багато інших. У 1963 році Сергій Параджанов запросив Георгія Якутовича до співпраці як художника-постановника фільму «Тіні забутих предків» за повістю Михайла Коцюбинського. Робота над фільмом мала великий вплив на подальшу творчість майстра. Добір реквізиту, за який здебільшого правили автентичні речі гуцульського побуту, робота над костюмами й вибір ландшафту для кожної події, робота над кадром (разом із режисером та оператором) дали художнику великий

предметний матеріал та певний досвід колективної творчості.

Кілька років потому Г. Якутович проілюстрував книгу М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» (1967), покладаючись у задумі циклу робіт лише на власний вибір. Він створює ілюстрації у техніці ксилографії, придбавши для цього дорогі кипарисові дошки. Ілюстрації через тонкий сріблястий штрих динамічно ритмізовані, їхня пластична мова близька до модернізму, при тому щільно збиті композиції передають світ Карпат цілісно, поетично і разом із тим загрозливо-трагічно. І досі цей образ сплавленості людини і світу гір, смерекових лісів, створений у гравюрах Якутовичем, є неперевершеним в українському образотворчому мистецтві.

У Карпатах художник зміг відчутися щось неперехідне, вічне, навіть не історію, а те, що тече з покоління в покоління — єдину нитку. Може бути, саме в цьому є джерела особливого «історичного мислення». Історизм проявляється в умінні охопити неосяжний простір часу, відчуття статичності вічності у плінному моменті. Це відчуття, одного разу виникнувши, залишається в емоційній пам'яті назавжди. Воно надає особливого налаштування світосприйняттю, загостреної чутливості душевному нерву.

Відчуття Києва, як і Карпат, народилося у художника від спілкування з природою. Георгій В'ячеславович багато рисував з натури старі київські пагорби. Він відчував, що природа тут тримає в собі сферу історичного часу. Пагорби дихають старовиною, язичництвом. Дикі трави ніби всотують вологу з глибоких шарів, своїм таємничим шелестом нагадують голоси минулого. Пагорби утримують в собі велике джерело енергії, що дозволяє зануритися у простір пам'яті, минулого життя.

Перші роботи Г. Якутовича, присвячені Києву, були на сучасну тематику: «Паперовий змії», «Жінка на тлі художнього інституту», «Бадмінтон». Теми сьогодення, але в їхній інтерпретації вже проглядається історія, відчутна крізь товщу часу. Загострене відчуття історії є особливістю нашої сучасної культури, культури всього ХХ століття, першої чверті ХХІ. Часто художники звертаються до минулого, плінні події оцінюють щодо до історичного досвіду народів як час підбиття підсумків. Цікаві думки Георгія В'ячеславовича з цього приводу.

«Інтерес до історії викликаний бажанням розібратися в ситуації, що склалася, зрозуміти, які причини того, що відбувається, хто винен і чиї заслуги. Це інтерес до першоджерел. Улюблені твори — ісландські саги, написані прозою. Вони дають найпростіший аналіз, побудований на одкровенні, на людських почуттях в чистому вигляді. Це історія стосунків людей. Ясні поступки, на основі поступків можна судити багато про що. Звернення до історії — це можливість продовжити життя за рахунок минулого. Людина живе стільки, скільки пам'ятає» (Якутович, 09.10.1984).

Чим же є пам'ять? П'єр Марія Фелікс Жане, психолог та філософ, стверджував: «По суті, пам'ять — це винахід людства, як і багато інших актів, які розглядаються зазвичай як банальні й такі, що складають сутність нашого життя, в той час як вони були створені поступово людським генієм. Боротьба з відсутністю є метою і основною характеристикою пам'яті» [7, 91].

Цікаво з дистанції часу розглядати, якою була пульсація теми Київської Русі у творчості Георгія Якутовича. Першим зверненням стало ілюстрування сучасної п'єси Івана Кочерги «Ярослав Мудрий». А далі художник вже звернеться до першоджерел — до Лаврентіївського літопису, до «Повісті о полку Ігоревім».

«Ярослав Мудрий» — твір драматичний, його рішення відмінне від епосу. В книжковій графіці Г. Якутовича це перший твір про історію стародавнього Києва [8]. У роботах, відповідно до тексту, повною мірою виражено відзначене художником «прагнення до ясності». Тут чітко розставлені акценти, виявлено світле і темне, творче і руйнівне, біле і чорне. Художник виконав роботи в техніці ліногравюри, максимально використовуючи контрасти білих і чорних площин. Предмети тут теж алегоричні — як сувій і меч.

В ілюстраціях було досягнуто монументальності рішення, попри те деяка однозначність бентежила автора. Як зазначав Георгій В'ячеславович про метод роботи, «тема не йде, поки не знайде задовільного втілення, вона живе, наповнюючись пластичним змістом» (Якутович, 09.10.1984).

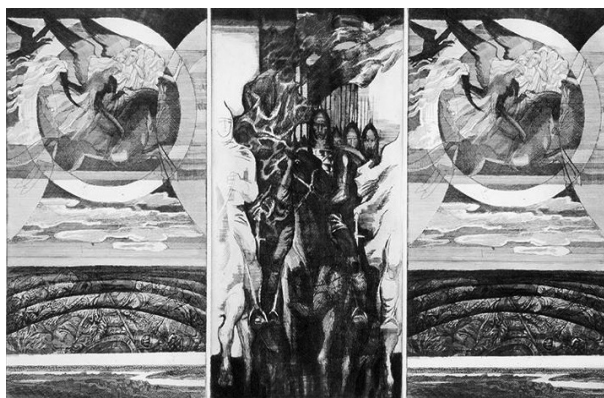
Г. Якутович незабаром знову звернувся до давньоруської теми. Цього разу до першоджерела. До художника прийшли літописи, і почалося тривале захоплення матеріалом Лаврентіївського літопису, матеріалом Давньої Русі.

«При першому прочитанні літопису мене особливо зацікавили нехрестоматійні моменти — фантастичні, символічні, маловідомі зі шкільної історії. Бачив деякі картини сюрреалістичного плану» (Якутович, 05.08.1984).

Таке бачення не знайшло втілення у графічних творах майстра. Можливо, про перше знайомство і згадувати не варто. Однак, коли ми про це знаємо, створюється жива картина творчого процесу, що веде до відкриттів. Подальше захоплення художника відчуттям матеріальності світу літопису, предметного середовища й природного оточення набуває вагомого значення, наче таким чином народжується для майстра нове звучання тексту на контрасті з попереднім, фантазійним.

Перше прочитання дало особливу, незаангажовану налаштованість оку, привабило своєю неординарністю. Попри те, як видається, Георгій В'ячеславович чисто психологічно не міг трактувати Київську Русь у фантастичних видіннях. Фантастика за суттю своєю є усюдишньою, вона може бути неприкріпленою до певного часу і простору. Вона створює лише оболонку,

Іл. 2. Г. Якутович.
Обкладинка книги
І. Франко. Захар
Беркут. 1972.

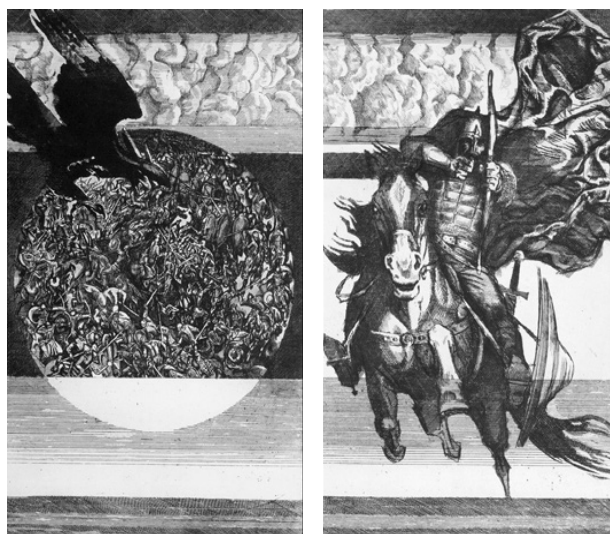
Іл. 3. Г. Якутович. Ілюстрація до книги
Слово о полку Ігоревім. 1977.

у середину якої неважко увійти через емоції. Виникає відчуття ніби близького доторку, подолання розумових меж. Але при тому ми потрапляємо тільки у плазму, що оточує ядро, і ця плазма не дозволяє в ядро проникнути. Відчуття ж пагорбів (тих київських, споконвічних) — це справжнє відчуття ступнями ніг, душевним нервом — того, що було, того, що є. Якутовичу хотілося оживити простір літопису.

Георгій В'ячеславович виїхав із міста в Карпати. Там він читав літопис, усамітнівшись. А ще спостерігав за життям гуцулів: весняні оранки, проростання і збір врожаю, вигін скота на пасовища, весни, літо, осінь. Розмірений цикл життя людей, пов'язаних із господарством. Ритм життя селян, який не залежав від сучасних нововведень, зберіг споконвічний зв'язок із природою. У живій спадкоємності народного життя художник знайшов ключ до розуміння літопису.

Зв'язок із природою був невід'ємною рисою свідомості середньовічної людини, основою її сприйняття світу. Відомий медієвіст Арон Гуревич, вивчаючи категорії середньовічної культури, зазначав: «Залежність варварів від природи була ще настільки сильною, що створений ними образ світу носив багато рис, які свідчили про нездатність людини чітко відокремити себе від природного середовища» [5, с. 41].

Про цей карпатський період вивчення літопису Якутович говорив: «Я хотів бачити пласт — ілюструвати

Іл. 4. Г. Якутович. Ілюстрація до Слова про Ігоревий похід. 1977.

літопис картинками пір року, показувати побут народу. Однак в такому випадку можна було б просто зробити серію на тему сільського господарства. Літопис би залишився осторонь» (Якутович, 17.03.1985).

Можливо, далось взнати відчуття історії або чесності перед матеріалом. Ілюстрації не народилися — в закінченому вигляді. Але зріз зберігся, «настрій», як казав Георгій В'ячеславович. «Пізніше в ілюстрації була включена система різних настроїв, кіл» (Якутович, 17.03.1985). І кожен із них не випадковий, органічний. Так народжується і росте живе, створене природою або людиною.

Як уже згадувалося, була намічена основа підходу до літопису. Знайдено те широке русло вічності, по якому тече літописне оповідання. Однак цього було недостатньо. Стало необхідно виявити конкретний історичний простір. Георгій В'ячеславович зазначав: «Якщо ти переносишся в якісь події, вони оживають у певному просторі. Він складається зі специфічного оточення, речей, костюмів. Те, що відбувається, залежить від простору» (Якутович, 05.08.1984).

Дивовижну спроможність яскраво відчутися історію дає робота в кіно. Можливість зануритися в епоху, пожити в ній, дізнатися й відчутися, «як надягають кольчугу — на сорочку або шкіру, як підвішують меч, яким повинен бути спис, щоб його було зручно тримати в руках» (Якутович, 05.08.1984). У кінематографі є не тільки гра, є оголеність у контакті з річчю. Народжується пам'ять рук. Це допомагає підсвідомості воскресити те, що приховано під вагою нашарування епох. На відміну від фантастики, це проникнення в осердя минулого життя.

У візуалізації літописного образу особливу роль відіграють речі. А. Гуревич, вивчаючи психологію середньовічної людини, зазначав: «Речі взагалі могли втілювати в собі властивості їхніх володарів, це стосувалося

не лише землі, але й мечей, коней, кораблів, прикрас» [5, 42]. Отже, наближення до світу літопису через пізнання речей і є саме тим шляхом, який знайшов художник.

«У кіно я пішов у надії на власні очі побачити історію», — зауважував Георгій В'ячеславович (Якутович, 05.08.1984). Він запропонував на кіностудії імені Олександра Довженка зняти серію фільмів про Київську Русь. І навіть більше, художник не раз озвучував ідею — зробити акцент, спеціалізацію кіностудії саме на давньоруській тематиці. Ідею тоді підтримали, але, нажаль, не реалізували.

У 1971 році Георгію Якутовичу довелося попрацювати художником-постановником кіно над фільмом «Захар Беркут», який створив за повістю Івана Франка режисер Леонід Осика. Художник тоді заглибився у вивчення історичних реалій Карпатської Русі XIII століття, на яких базується сюжет. У кіно є великі можливості, «кадр — це сота частина того, що ви бачите під час зйомки», — зауважував майстер (Якутович, 05.08.1984). Робота над фільмом дозволила відвідати чимало історичних місць у пошуку натури для знімання: Карпати, Бурят-Монголія, Тува, Хакасія, Киргизія, Узбекистан. Розширювалися межі сприйняття культури Київської Русі. «Народилося усвідомлення, що Русь — це не виокремлене, не закрите явище. У русичів не було вузьконаціональних обмежень, а було відчуття світової єдності» (Якутович, 17.03.1985).

У цей же час відбулася туристична поїздка до Швеції, де в музейних експозиціях художник віднайшов відповіді на свої питання щодо давніх костюмів та реквізиту. Крім того, майстер ретельно вивчав історичні реалії у музеях Києва, Москви, Ленінграда (нині Санкт-Петербург), Тбілісі, міст Середньої Азії. Все це надавало впевненості в роботі. Як зазначав Якутович, «страшно працювати, коли здається, що ти чогось не знаєш. Виявилося, що є лише п'ятнадцять-шістнадцять реалій, на основі яких художники фантазують» (Якутович, 17.03.1985).

Усі ці відкриття залишили свій слід у процесі творення художніх образів. З плином часу, вже з приводу завершених ілюстрацій до «Повісті минулих літ», Георгій В'ячеславович скаже: «Час, витрачений на роботу, виражається в незрозумілому метафізичному явищі — твір переконує, хоча деталь може бути не прочитаною» (Якутович, 10.08.1984).

Після роботи над фільмом Якутович працює над творенням ілюстрацій до повісті «Захар Беркут» [18]. У книжковій графіці майстер використовує техніку офорту, застосовує нову технологію відкритого травлення, що породжує шорстку фактуру, передає мерехтливую чорну глибину, яка викликає асоціації з глибиною століть. «Реалії вже були залишені у кіно, йшов пошук фактури історії. В ілюстраціях була знайдена система історичного повітря» (Якутович, 17.03.1985). Майстер створив у циклі відчуття єдиної субстанції історії. Пізніше

ця знахідка, перетворившись, прийшла до ілюстрацій «Повісті минулих літ».

Георгій В'ячеславович двічі як художник-постановник працював над фільмами — «Тіні забутих предків» і «Захар Беркут». Після роботи в кінематографі створив цикли ілюстрацій. Проблему взаємних впливів графіки і кінематографу багато обговорювали мистецтвознавці. Цікаво було дізнатися думку самого художника з цього приводу.

«В ілюстраціях викристалізувалося найголовніше. Зйомки фільму дають великий життєвий потік. Ілюстрація фіксує головне, що ти знаєш, а не те, що бачиш. В ілюстраціях проявляється прагнення до монументальності. В дію вступає система узагальнень і виявлення сутності. В основу зображення лягає схеми предметів. Кінематограф дав усвідомлення особливого часового і просторового виміру паперового аркуша» (Якутович, 17.03.1985).

До кіноескізів Якутович привніс панорамність, суміщення різночасових епізодів на кшталт симультанних давньоруських мініатюр. В ескізах перспектива єгипетська, паралельна. У книжкових ілюстраціях зазвичай зберігається ракурсність.

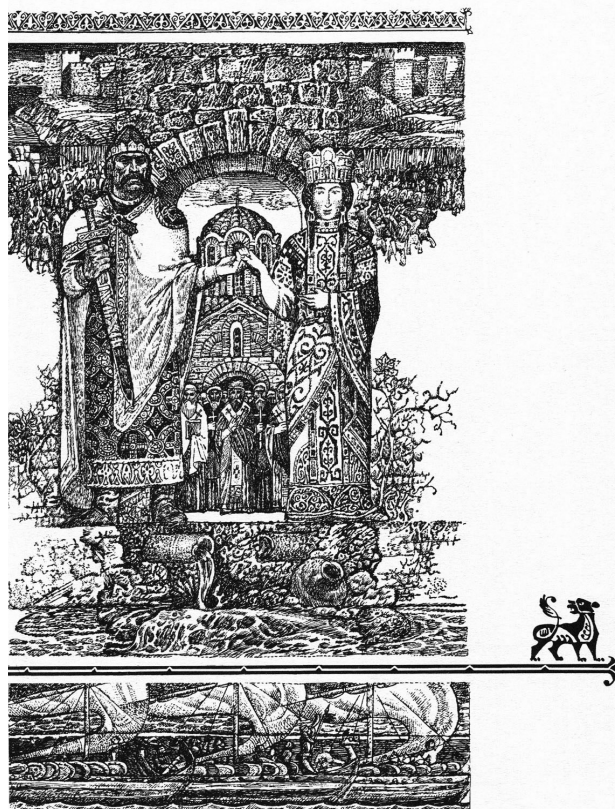
Загалом для Георгія В'ячеславовича не було властиве тяжіння до якоїсь однієї системи. Він відштовхувався передусім від внутрішнього почуття. Так захоплення народною творчістю, наприклад, ніколи не переходило в стилізацію. Саме відчуття такої небезпеки спонукало художника шукати вихід.

«Вихід — звернутися до малюнка з натури. Як ти рисуєш з натури — це твоє. Натискання, акценти, вибір. У рисунку є потреба побачити» (Якутович, 17.03.1985).

Новим етапом у роботі над темою Давньої Русі став період творення станкових естампних аркушів на тему літопису. При осмисленні Лаврентіївського літопису майстер виконав колажні композиції в техніці офорту — «історичні реалії з музеїв плюс своє бачення» (Якутович, 05.08.1984). Результати не задовольнили художника.

У 1972 році вийшов друком переклад «Слова про Ігоревий похід» українською мовою, зроблений Леонідом Махновцем [17]. Переклад «Слова» надихнув Якутовича, художник зазначав: «“Слово про Ігоревий похід” вклинилося в роботу над “Повістю минулих літ”, допомогло відшарувати її. Тому в роботі над літописом можна було допустити чисто ілюстративний хід. Ілюстрації до “Слова про Ігоревий похід” тяжіють до станковізму. “Повість минулих літ” — це книга. В ілюстраціях до “Слова” епічність спирається на категорії умоглядні. Умоглядними є кола, поле, що проростає тілами полеглих воїнів. Настрій ораторії, хоралу. “Повість минулих літ” — це спокійна, приглушена розповідь з однією мелодією. В ній хотілося насолоджуватися деталями» (Якутович, 09.10.1984).

При всій відмінності двох ілюстративних циклів у них є спільне. В основу деяких ілюстрацій до «Слова

Іл. 5. Г. Якутович. Ілюстрація до книги
Повість минулих літ. 1982.

про Ігоревий похід» був покладений принцип, який отримав повноцінний розвиток у «Повісті минулих літ». Це співставлення основної та додаткової ілюстрацій на одному аркуші, що несе велике смислове навантаження. Тут важливо відмітити виникнення певної об'єктної структури.

Г. Якутович говорив з приводу своїх робіт в цілому: «Схема росте як ідея. Від неї важко відмовитися до повного розвитку пластичного і смислового наповнення. Так якісь моменти складаються, нашаровуються, кристалізуються. Напевно, щоб позбутися від теми, необхідно створити монументальну скульптуру» (Якутович, 09.10.1984). Георгій Якутович створив цілісний образ книги «Повість минулих літ» [12], що став взірцем української книжкової графіки. У 1983 році художник був удостоєний за цей твір Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка.

«Повість минулих літ» створена на межі XI–XII століть. Один із найстарших давньоруських літописів, він є одночасно цінним історичним джерелом і видатним літературним твором. «Повість минулих літ» зародилася на благодатному ґрунті давньоруської культури, свідчила про рівень духовного життя величезного епохального шару.

«Книги — як ріки, що наповнюють весь світ, вони — джерело мудрості, в книгах — нескінченна безодня...» Так сказано в літописі. Саму «Повість», її величний й урочистий виклад можна порівняти з широкою

течією великої ріки. В її русло вливаються численні притоки. Літопис глибинний та багатшаровий.

Дослідники відзначають надзвичайну складність формування його організму. Назва «Повість минулих літ» найбільше стосується до вступної частини — «від Ноя до Кия». Основна частина — літописне зведення. Літопис включає «передні» літописні тексти, історичні документи (договори, послання, заповіти князів), історичні розповіді, життя руських святих. Водночас твори різних жанрів зберігають стилістичні трафарети, що є проявом своєрідного середньовічного письменницького етикету. Кожен вид фактів описується властивим йому чином, у призначених для нього висловах.

Над літописом працювали три автори — Нестор, диякон Печерського монастиря, Сильвестр, ігумен Видубицького монастиря і невідомий чернець Києво-Печерського монастиря. Вони послідовно продовжували літопис, редагуючи раніше написане. Логічно струнке оповідання «Повісті минулих літ», епічне і ліричне одночасно, несло в собі широке розуміння історичної долі русичів. «Повість» увійшла до скарбниці світової літератури, стала живою ниткою пам'яті.

Літописці часто зверталися до неписаної історії Руської землі — до історичних пісень, легенд, переказів, що жили в народі. При цьому народна пам'ять була не тільки джерелом історичних фактів. Вона давала своє висвітлення подій минулого. Пам'ять народу утримувала й оспівувала славу поколінь, яку сприймали насамперед як славу військових перемог. Звідси і героїчний пафос літописного оповідання. Народнописанне ставлення до історії привносить особливу поезію. Літописець також дає власну точку зору на події сьогодення, прагне бути об'єктивним, інколи навіть критичним.

З усього різноманіття народжується єдиний, цілісний монументальний твір. Монументальність є причиною і наслідком цілісності літопису. Дмитро Ліхачов називав цей принцип аналогом до мистецтва мозаїки: «Дивлячись уважно зблизька, впритул, він (літопис — Л. О.) справляє враження випадкового скупчення шматочків дорогоцінної смальти, але, дивлячись на нього в цілому, він вражає нас суворого продуманістю всієї композиції, послідовністю оповіді, єдністю і величчю ідеї» [11, с. 78].

Структура літопису багато в чому відрізняється від художнього твору. Перш за все, літопис — це історичні хроніки, факти і події. Літопис «розповідає тільки про те, що безпосередньо необхідно для розуміння дії, але не дійсності, — динаміку, але не статику» [11, с. 260]. Отже, в тексті не описано середовище дії, простір мислиться досить абстрактно. Літописець прагне бачити те, що відбувається, з висоти вічного, а не плінного.

Події вибудовуються одна за одною, але вони не пов'язані причинно-наслідковим зв'язком. Факти, означені кількома рядками, містять щільний історичний матеріал. Це, а також видка зміна фактів породжують

відчуття динаміки, незворотного руху. «... Чим більше підкреслюється тимчасовість подій, тим більше розкривається їх вічне і позачасове значення. Час підпорядкований вічності. Приборканий вічністю, він тече повільно» [11, с. 260].

Усі ці специфічні риси художньої структури літопису збереглися в переказі українською мовою, зробленому Віктором Близнецем для юних читачів. Залишилися тільки події історії Київської Русі. У переказі склався короткий ряд подій. Текст є невеликим за обсягом, видавництво «Веселка» адресувало книгу дітям. І книга не перетворилася на підручник історії. У переказі дбайливо передана поетика літопису, багатшаровість «Повісті минулих літ».

Перед художником, по суті, стояло завдання ілюструвати літопис. Звернення до спадщини мініатюри давньоруської книги було закономірним, адже літературний твір виникає в силовому полі культури як цілого.

Неможливо встановити єдину систему ілюстрування — «ілюмінування» (як тоді визначали) давньоруської книги. Мініатюра розвивалася, її мова з часом суттєво змінювалася. З пам'яток, сучасних «Повісті минулих літ», збереглося лише кілька: Остромирове Євангеліє 1056–1057 років, Ізборник Святослава 1073 року, Псалтир Гертруди 1078–1087 років, Мстиславове Євангеліє XII століття, Юр'євське Євангеліє XII століття. Рукописи не об'єднуються єдністю стилю, кожен із них має своє обличчя. Можна припустити цілісне вивчення, освоєння спадщини рукописної книги.

При тому слідування сучасного художника за мініатюристи майже неможливе. У мистецтві існують три види незворотності: незворотність зображуваних подій, незворотність самого твору мистецтва і, що дуже важливо, незворотність його сприйняття.

Повною мірою відтворити середньовічний світогляд нереально. Він живе на рівні репрезентації. Запозичення формальної системи без наповнення іманентно властивим їй змістом, призводить до поверхневої стилізації. Георгій Якутович, починаючи ілюстрування «Повісті минулих літ», поставив собі завдання: «Стилізація не за формою, а за духом» (Якутович, 05.08.1984).

Творче звернення до спадщини є важливою пружиною в розвитку історії мистецтва. У книжковій ілюстрації ця проблема постає відкрито. Якутович відзначав три лінії традиції: «Перша — хід від реального життя, художник і письменник об'єднуються на основі об'єктивної реальності. Такою є позиція Дмитра Шмаринова. Друга лінія — прагнення передати дух і стиль письменника. Наприклад, у художників об'єднання "Світ мистецтва" — ілюстрація стилю епохи. Те ж саме є і в сучасній течії ретро. Третя лінія — від Володимира Фаворського, прагнення знайти стилістику в самій конструкції» (Якутович, 10.08.1984).

У роботі над «Повістю минулих літ» Георгій В'ячеславович використовував традиції всіх трьох позначених ним напрямів. Коли з'єднання відбувається не механічним шляхом, а творчо, народжується відкриття, яке, по суті, і є живим розвитком традиції. Адже художня традиція включає процес відбору, засвоєння, передачі та розвитку історично сформованого художнього досвіду.

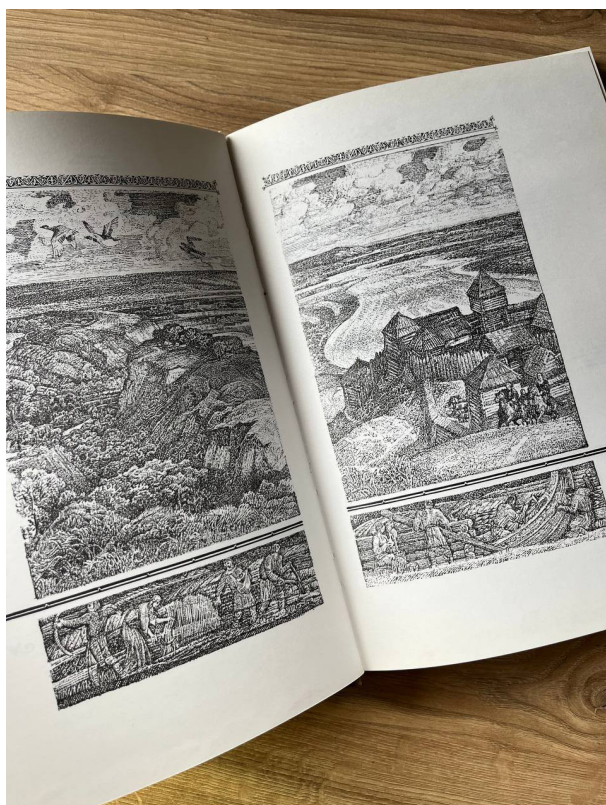
При першому спілкуванні з книгою можна відчувати її вагу, великий розмір. «Увійти» в книгу зручніше тоді, коли їй відведена вільна і стійка площа столу. Вже одне це мимоволі викликає порівняння з давніми фоліантами рукописних книг. Уявлення історичного характеру підтримується дотиком до палітурки — щільні кришки, фактура матеріалу нагадує шкіру. Але немає ніякої імітації, ілюзії, бо гострі кути, білий зріз листів, строга графічна рамка на обкладинці повертають до сьогодення.

Масштаб книжкового блоку викликає асоціації з пропорціями давньоруської церкви. Фактура ж обкладинки активно працює за рахунок тиснення, яке використовується для нанесення шрифту і орнаментального малюнка. Золотисті літери напівуставу винесли на обкладинку епіграф. На рівні художнього образу м'яке золото літер, їхній пружний ритм немов передають звук дзвонів. Золото в семантиці середньовічного мистецтва — еманція світла. Орнаментальний візерунок — кинджал у піхвах. Птах у польоті, переплетений із квітучими гілками, є символом слави і світла.

«Це повість минулих літ, звідки пішла руська земля, хто першим зацарював у Києві і де руська земля стала бути». Епіграф звучить тричі: давньоруською мовою в обкладинці, у фронтисписі, українською — в передній ілюстрації. Повторення як заклинання, зосередження при вході до храму літопису. Спочатку — фасадний, відсторонений передзвін золотих буквиць, далі — кіновар на білій площині, а в передній ілюстрації — звичайний типографський набір, бо ми вже увійшли у внутрішній простір й він став непомітним, як повітря.

Форзац коричневого, вохристого кольору. Найперше виникає асоціація з ґрунтом, не просто землею, а з ґрунтом, що дає пагони. Далі йде величезний простір білих аркушів, що висвічує на контрасті. На першому розвороті є лише одна кольорова пляма, заставка, емблема — присвята 1500-річчю Києва. Воїн верхи на коні, в шоломі, зі щитом і списом, його плащ злітає, як крило.

Для оформлення «Повісті» художник зробив 43 великі ілюстрації та 91 ілюстративну заставку. Усе це створило суцільне широке магнетичне поле літопису: простір і час нарощуються, розгортаються і формують цілковиту єдність. Специфічною особливістю літопису було поєднання абстрактного і конкретного. Абстрагування допомагає сприйняти у плинному — явищах природи, людського життя, історичних подіях — символи вічного, позачасового. Конкретизація зміцнює пам'ять, наче сила «живої води». Для поєднання двох точок зору

Іл. 6. Книга *Повість минулих літ* з ілюстраціями Г. Якутовича. 1982.

Георгій Якутович знаходить особливу манеру виконання ілюстрацій.

Художник обирає техніку туш, перо, зображення створює крапками, маленькими штрихами. Крапки й тонкі лінії дають змогу до найменших деталей відтворювати речі, а тонова об'ємність надає тривимірної достовірності, таким чином здається, що предмети можна відчувати на дотик. Разом з тим моделювання крапкою створює суцільну сріблясту ауру, яка єднає собою все зображення, постає загальна субстанція історичних картин.

Використання крапки і штриха пером значною мірою допомагає передати взаємовідповідність часу літопису та ілюстрації. Літописний час відзначається тривалістю при великій насиченості подіями в кожному відрізку. Мікроскопічність крапки і штриха спрямовує погляд глядача в глибину, затримує його. Згущеність і насиченість простору подовжує час до нескінченності.

Пошук образного вирішення пов'язаний також із завданням вибору єдиного просторового ключа до всього циклу ілюстрацій. Якутович дає можливість відчувати реальність простору, в якому відбуваються події. Образ стародавнього Києва — провідний, це камертон сприйняття. Він більш-менш присутній на всіх аркушах. Простір простягається від широких дніпровських далей у високе небо, струменить по вершинах оголених пагорбів і зривається в ущелини-лабіринти між горбами. Тут однаковою мірою подано епічність, бажання охопити величезні простори, як у вільному польоті, і невгамовне

тяжіння до землі, трави, пагорбів. Амбівалентність почуттів — вільності й невільності, віддаленості й причетності — полонить душу.

Щоб підкреслити безперервність традиції, наявність минулого у сучасному, літописець спирається на формулу: «Є ж могила його й донині, сливе могилою Олеговою». «І до сього дня» — непорушна формула, що означає: не існує будь-яких розривів між часом теперішнім і часом віддаленого минулого. В ілюстраціях ланцюжком такого зв'язку є пейзаж «Київ-град».

Просторове і часове вирішення ускладнюється в межах кожної окремої ілюстрації, де є розподілення на основну та допоміжну. Кожна частина має свій внутрішній світ, а їхня суміжність сприяє переосмисленню обох, породжує щось третє. Основна ілюстрація є найбільш предметною, трактує конкретну подію. В ній простір тримірний, відкритий до глядача, вагомість деталей та ракурсів значно посилює вплив: дію зупинено, наче в кінокадрі, бар'єр між сивою давниною і днем сьогоднішнім зникає.

Допоміжна ілюстрація, навпаки, — панорамна. Вона не тільки розширює повідомлення; подія, зображена в ній, замкнена в межі ритуалу. Події зводяться до категорій, індивіди — до архетипу. Оповідання розгортається по горизонталі, художник використовує оксонометричну перспективу, симетрію як вид метричного порядку. Співвідношення двох частин ілюстрації дає змогу порівнювати сучасне й середньовічне відчуття у категоріях часу і простору.

Висновки. Звернення до теми Давньої Русі тривало у творчості Георгія Якутовича понад двадцять років. Майстер знаходив різні ключі до виявлення цієї теми через створення станкових графічних композицій, ілюстрування книг, роботу у кіно, але внутрішнє відчуття невичерпаності вело його щоразу до нових художньо-пластичних рішень, до заглибленого діалогу з текстами давньоруських літописів та сучасних їхніх перекладів та інтерпретацій. Аналіз пульсування теми Давньої Русі дає змогу доторкнутися до психології творчого процесу, усвідомити, яким чином Георгію Якутовичу вдавалося оживити й зробити стародавню історію нашої землі актуальною.

Література

1. Авраменко О. Мистецтво другої половини 1950-х — 1980-х років: Графіка // Історія українського мистецтва у 5-ти т. Мистецтво ХХ століття. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2007. Т. 5. С. 510–555.
2. Беличко Ю. Георгій Вячеславович Якутович / Ю. Беличко. Київ: Мистецтво, 1968. 83 с.
3. Верба И. Георгий Якутович. Поиски, работа. Москва: Советский художник, 1970. 91 с.
4. Владич Л. Графіка Георгія Якутовича // Мовою графіки. Огляди, статті, рецензії. Київ: Мистецтво, 1967. С. 194–237.
5. Гуревич А. Категории средневековой культуры. Москва: Искусство, 1972. 322 с.
6. Доценко В. Є. Творчість Георгія Якутовича на тлі розвитку української графіки 1960–1980-х рр.: до постановки питання // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2024. № 4. С. 243–248.
7. Жане П. Психология памяти. Москва: Изд. МГУ, 1979. 91 с.
8. Кочерга І. Ярослав Мудрий. Свічине весілля. Київ: Мистецтво, 1968. 16 с.
9. Лагутенко О. Українська графіка ХХ ст. // Історія української культури у п'яти томах. Українська культура ХХ — початку

- XXI століть. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 5. Кн. 4. С. 580–642.
10. Ламонова О. Мистецтво другої половини 1950-х — 1980-х років: Книжкова графіка // Історія українського мистецтва у 5-ти т. Мистецтво ХХ століття. Т. 5. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2007. С. 556–577.
11. Лихачов Д. С. Поэтика древнерусской литературы. Москва: Наука, 1979. 260 с.
12. Повість минулих літ. Київ: Веселка, 1982. 224 с.
13. Попова Л. І., Цельтнер В. П. Якутович Георгій Вячеславович // Очерки о художниках Советской Украины. Москва: Советский художник, 1980. С. 345–369.
14. Попова Л. Георгій Якутович. Москва: Советский художник, 1988. 144 с.
15. Присталенко Н. Класика в ілюстраціях Г. Якутовича // Образотворче мистецтво. 1983. № 3. С. 17–18.
16. Рапай К. Коло Якутовичів. Київ: Дух і Літера, 2021. 368 с.
17. Слово про Ігорів похід. Київ: Дніпро, 1977. 109 с.
18. Франко І. Захар Беркут. Київ: Дніпро, 1972. 155 с.
19. Як у Тіні. Георгій Якутович як ілюстратор книги «Тіні забутих предків» / упор.: П. Ліміна, П. Гудімов. Київ: Артбук, 2017. 184 с.

References

- Avramenko, O. (2007). *Mystetstvo druhoi polovyny 1950-kh—1980-kh rokiv: Hrafiika* [Art of the second half of the 1950s–1980s: Graphics]. In *Istoriia ukrainskoho mystetstva* (Vol. 5, pp. 510–555). Kyiv: IMFE im. M. T. Rylskoho [in Ukrainian].
- Belychko, Yu. (1968). *Heorhii Viacheslavovych Yakutovych* [Heorhii Viacheslavovych Yakutovych]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].

- Dotsenko, V. (2024). *Tvorchist Heorhii Yakutovycha na tli rozvytku ukrainskoi hrafiiky 1960–1980-kh rr.: Do postanovky pytan- nia* [The work of Heorhii Yakutovych in the context of the development of Ukrainian graphics of the 1960s–1980s: On the formulation of the issue]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*, (4), 243–248 [in Ukrainian].

- Franko, I. (1972). *Zakhar Berkut* [Zakhar Berkut]. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Gurevich, A. (1972). *Kategorii srednevekovoi kultury* [Categories of medieval culture]. Moscow: Iskustvo [in Russian].
- Kocherha, I. (1968). *Yaroslav Mudryi. Svishchene vesillia* [Yaroslav the Wise. The sacred wedding]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- Lahutenko, O. (2013). *Ukrainska hrafika XX st.* [Ukrainian graphics of the 20th century]. In *Istoriia ukrainskoi kultury u piaty to-makh. Ukrainska kultura XX—pochatku XXI stolittia* (Vol. 5, Book 4, pp. 580–642). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Lamonova, O. (2007). *Mystetstvo druhoi polovyny 1950-kh—1980-kh rokiv: Knyzhkova hrafika* [Art of the second half of the 1950s–1980s: Book graphics]. In *Istoriia ukrainskoho mystetstva* (Vol. 5, pp. 556–577). Kyiv: IMFE im. M. T. Rylskoho [in Ukrainian].
- Likhachev, D. (1979). *Poetika drevnerusskoi literatury* [Poetics of Old Russian literature]. Moscow: Nauka [in Russian].
- Limina, P., & Hudimov, P. (Eds.). (2017). *Yak u tini: Heorhii Yakutovych yak iliustrator knyhy "Tini zabutykh predkiv"* [Like in a shadow: Heorhii Yakutovych as illustrator of the book *Shadows of Forgotten Ancestors*]. Kyiv: Artbook [in Ukrainian].
- Popova, L. (1988). *Heorhii Yakutovych* [Heorhii Yakutovych]. Moscow: Sovetskii khudozhnyk [in Russian].
- Popova, L. I., & Tsel'tner, V. P. (1980). *Yakutovych Heorhii Viacheslavovych* [Heorhii Viacheslavovych Yakutovych]. In *Ocherki o khudozhnikakh Sovetskoi Ukrainy* (pp. 345–369). Moscow: Sovetskii khudozhnyk [in Russian].
- Povist mynulykh lit* (1982). [The Tale of Bygone Years]. Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
- Prystalenko, N. (1983). *Klasika v iliustratsiiakh H. Yakutovycha* [Classics in the illustrations of H. Yakutovych]. *Obrazotvorche mystetstvo*, (3), 17–18 [in Ukrainian].
- Rapai, K. (2021). *Kolo Yakutovychiv* [The Yakutovych circle]. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
- Slovo pro Ihoriv pokhid* [The Tale of Igor's Campaign]. (1977). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Verba, I. (1970). *Heorhii Yakutovych. Poisky, rabota* [Heorhii Yakutovych: Searches, work]. Moscow: Sovetskii khudozhnyk [in Russian].
- Vladych, L. (1967). *Hrafika Heorhii Yakutovycha* [The graphics of Heorhii Yakutovych]. In *Movoiu hrafiky: Ohliady, stati, retsenzii* (pp. 194–237). Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- Zhane, P. (1979). *Psikhologiiia pamiati* [The psychology of memory]. Moscow: Izd. MGU [in Russian].

Lagutenko O.

Interpretation of the Theme of Ancient Rus in the Graphics of Georgy Yakutovych: Psychology of the Creative Process

Abstract. The paper examines the development of Ancient Rus themes in the work of H. Yakutovych, a prominent figure in Ukrainian culture during the second half of the 20th century. Yakutovych played a pivotal role in shaping the national school of graphic art and significantly influenced Ukrainian cinema through his collaborations with S. Paradzhanov and L. Osyka. A recipient of the Taras Shevchenko State Prize of the Ukrainian SSR (1983) and the Taras Shevchenko State Prize of Ukraine (1991), Yakutovych was also a corresponding member of the USSR Academy of Arts (1988), a People's Artist of Ukraine (1990), and an academician of the National Academy of Arts of Ukraine (1997). Despite these accolades, he consistently remained, above all, an artist—true to his vision, a proponent of modernist innovations in artistic language, and a devoted follower of national traditions rooted in Ukrainian folk and professional art. This study explores Yakutovych's unwavering dedication to a subject not endorsed by official Soviet ideology. It highlights his conscious and demonstrative stance on the continuity of modern Ukrainian culture with the artistic legacy of Ancient Rus, a position expressed through both his graphic work and contributions to film. The article also delves into the psychological dimensions of his creative process and, for the first time, presents the artist's own reflections, as recorded by the author during a personal conversation in the mid-1980s.

Keywords: graphics, tradition, interpretation, Ancient Rus themes, theoretical legacy of H. V. Yakutovych.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2025